

Geréb Zsolt

Család és rokonság.

Ki viseli szíven ma a család gondját?

Gyakoroljátok az engedelmességet és a szeretetet
(a családban), mert ez kedves az Úrban (Kol 3,18–4,1)*

1. A téma időszerűsége

A biblia tanítása szerint a család a teremtés rendjéhez tartozik (Gen 2,24). Az evangéliumok szerint Jézus is ezt képviseli, és ugyan-
ezt tanítja Pál apostol is a gyülekezetekhez írott leveleiben (Mk 10,7; 1Kor 11,7). A család tehát Isten ószövetségi népének, a keresztyén gyülekezetnek és társadalomnak a legkisebb magva. Ez a hagyományos bibliai látásmód, amely a legújabb időkig meghatározta a kelet-európai egyházak családról alkotott etikai felfogását (ethoszát), megváltozott az 1989-ben lezajlott politikai változás után. Ha figyelembe vesszük a szociológusok erre vonatkozó felméréseit, illetve az egyházkerületi közgyűlések jelentéseit, először azt állapíthatjuk meg, hogy sok fiatalember él magányosan, és későn alapít családot. Másodszor feltűnik, hogy a megkötött házasságok egyharmada viszonylag rövid időn belül felbomlik. Harmadszor: számos fiatal házas költözik külföldre, hogy ott munkalehetőséget keressen, és kiskorú gyermekeiket a nagyszülők gondjára bízzák. Mindezek az észrevételek arra utalnak, hogy a család intézménye már nem jelenti az ideális életformát a fiatal nemzedéknek, és hogy a házastársak közötti hűség és a kölcsönös elkötelezettség nem olyan tartós, mint az előbbi évtizedekben.

E negatív jelenségek láttán nekünk, teológusoknak az a feladatunk, hogy megvizsgáljuk, milyen körülmények váltották ki a változásokat. Vélemé-

* Tisztelettel és szeretettel ajánlom a tanulmányt Kállay Dezső egykori diákomnak és későbbi tanártársamnak 65. éves születésnapja alkalmából.

A tanulmány annak a német nyelvű előadásnak a magyar változata, amelyet a közép- és kelet-európai, illetve hollandiai teológiai fakultások *Család és a rokonság* témájú appeldorni konferenciáján tartottam 2010-ben. Ld. Geréb, Zsolt: Übt Gehorsamkeit und Liebe (in der Familie) denn das ist wohlgefällig dem Herrn. (Kolosser 3,18–4,1). In: Hertog, Gerhard Cornelissen – Roskovec, Jan (Hrsg.): *Familie: Verwandtschaft, die den Unterschied macht – Family: Kinship that Matters*. Beihefte zur Ökumenischen Rundschau 92. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig 2012, 48–67.

nyem szerint a jelenség alapja az elvilágiasodás folyamatában keresendő. A korábbi értékek és társadalmi rendszerek elvesztették isteni tekintélyüket és vonzerőjüket. Az egyéni érdekek fontosabbak lettek a közösségi elveknél. A házastársi felelősségérzet és kölcsönös tisztelet elhalványulása a hitéletben megnyilvánuló veszteségre utal. Az elvilágiasodott ember elidegenedett a Biblia családi eszményétől, ugyanis elveszítette hitbeli kapcsolatát Istennel, s mivel a maga önálló és egyéni életcéljait tartja fontosabbnak, megváltozott az embertársához való viszonyulása is.

Mit tehetünk mi a Szentírás alapján, amikor az erkölcsi értékek ilyen irányú változásának vagyunk tanúi? Az apostolok kora utáni hitvédő apologéták módszeréhez szükséges folyamodnunk: rá kell mutatnunk a bibliai üzenet maradandó értékére. Mit cselekedtek az ókeresztyén tanítók a maguk változó kulturális környezetében? Az antik hellenista struktúrákhoz igazították a keresztyén társadalmi rendszereket (struktúrákat). Úgy vették át az antik szociális alakzatokat, hogy azoknak keresztyén jelleget kölcsönöztek. Jó példák erre az apostoli levelek úgynevezett házitáblái. Az apostolok, illetve tanítványaik az úgynevezett ökonómiairodalomból vették át a házitáblák műfaját, és ezt a hellén etikai stílust keresztyén tartalommal töltötték fel.

Ebben a tanulmányban a Kolosséi levél házitábláinak keresztyén jellegét vizsgálom, és rámutatok azokra a jegyeikre, amelyek az antik ökonómiairodalomból származnak.

2. Elemzés

Az első keresztyén házitáblákkal a Kolosséi levélben találkozunk.¹ Ez a parainetikus műfaj tovább fejlődött az Efézusi levélben (5,21–6,9), Péter első levelében (1Pt 2, 13–3,2), később pedig a Didakhében (4,9–11).

Műfaji szempontból a házitáblákat a következőképpen lehet meghatározni:

„Házitáblákon azon kötelességek és felelősségek felsorolását értjük, amelyek egy családi közösség tagjaira vonatkoznak. Ezek a lajstromok megtalálhatók az antik irodalom egyes etikai jellegű írásaiban is, és olyan útmutatásokat tartalmaznak, amelyek az istenek, az állam, a barátok, a családtagok és a kívülállók iránt tanúsítandó helyes magatartást írják

¹ Exkurs 11. Haustafeln. In: Pokorny, Petr – Heckel, Ulrich: *Einleitung in das Neue Testament. Seine Literatur und Theologie im Überblick*. Mohr Siebeck, Tübingen 2007, 635–637.

elő. A házitáblákkal rokonságot mutatnak a gyülekezeti táblák (2,1–2,8–15; 5,1–8; 6,1–2; Tit 2,1–10; 3,1–2; 1Clem 1,3; 21,6–8. IgnPol 4,1–6; Polyk 4,2–6,3), amelyek a gyülekezeti közösségen belüli a különböző csoportok egymás iránti magatartására vonatkoznak, és úgy tekintenek az egyházra, mint Isten családjára, háztartására.”²

A házitáblák elnevezést először Luther használta a *Kis Kátéjának* abban a zárófejezetében, amely a szent rendek és hivatalok működésére vonatkozó intelmeket foglalta magában.

„A házitáblákra az jellemző, hogy az intelmek kölcsönösek az egy háztartásban élő és egymásnak megfelelő csoportok, vagyis a férjek és feleségek, az apák és fiak, a gazdák és szolgák között. Ezek az intelmek csupán a tagok családon belüli magatartására vonatkoznak.”³

Az általános felfogás szerint a házitáblák forrását a sztoikus filozófia etikai írásaiban kell keresnünk.⁴ A kutatók különösen Epiktétosz írásaira hivatkoznak (*Dissertationes* II. 17,31). Egyik nemes származású tanítványa a következő kérdéssel fordult Epiktétoszhoz:

„Szeretném tudni, hogy nekem mint kegyes embernek, mint filozófusnak és mint gondos embernek mi a kötelességem az istenek, a szülők, a testvérek, a haza és az idegenek iránt?”

A mester a sztoikus önmérséklet (ataraxia) alapján fejtette ki tanítványa számára, hogy mit illik tennie az istenek, a szülők, a testvérek, a barátok,

² Fitzgerald, John T.: *Haustafel*. In: Betz, Hans Dieter et al. (Hrsg.): *Religion in Geschichte und Gegenwart*. Band 3. Vierte, völlig neu bearbeitete Auflage. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 2000, 1485–1486.

³ Luz, Ulrich: *Der Brief an die Kolosser*. Neues Testament Deutsch 8/1. Tübingen 1998, 234.

⁴ Gielen, Marlis: *Tradition und Theologie neutestamentlicher Haustafelethik. Ein Beitrag zur Frage einer christlichen Auseinandersetzung mit gesellschaftlichen Normen*. Bonner Biblischer Beiträge 75. Athenäum, Frankfurt a.M. 1990. Goppelt, Leonhard: Jesus und die „Haustafel“-Tradition. In: Hoffmann, Paul et al. (Hrsg.): *Orientierung an Jesus. Zur Theologie der Synoptiker. Für Josef Schmid*. Herder, Freiburg–Basel–Wien 1973, 93–106. Lührmann, Dieter: Neutestamentliche Haustafeln und antike Ökonomie. In: *New Testament Studies* 27. (1981), 83–97. Müller, Peter: *In der Mitte der Gemeinde. Kinder im Neuen Testament*. Neukirchener Verlag Neukirchen-Vluyn 1992, 319–341. Schrage, Wolfgang: Zur Ethik der neutestamentlichen Haustafeln. In: *New Testament Studies* 21. (1975), 1–22.

a haza és az idegenek iránt. A tanítás a férfiakra vonatkozott (*Dissertationes* III. 2,4):

„Ne legyek olyan érzéketlen, mint egy szobor, hanem legyek tekintettel azokra a természetes és nekem adott kapcsolatokra, amelyben élek mint kegyes ember, fiú, testvér, apa és polgár.”

A házitábláknak volt egy kialakult sémája, amelyet módosítani lehetett a különböző helyzetek és célok függvényében.⁵ Ezt a sztoikus magatartási eszmét vette át az első századi népi filozófiai tanítás, amely főleg Polübiosz és Hieroklész írásaiban tükröződik. Polübiosz egy Attalosz nevű fiatalember példáján keresztül mutatja be, miként kell viselkednie egy kifogástalan életű ifjúnak a családban (*Historiae* XVIII. 41,8).

A Jézus korabeli hellén népfilozófia hatást gyakorolt a diaszpórában élő zsidóságra. A Kolosséi levél szerzője valószínűleg a hellenista zsidóság közvetítésével ismerte meg ezt az irodalmi műfajt, amelyet az οἶκος (ház) kifejezés alapján ökonómiának, azaz a ház igazgatására néző tanításnak neveznek.⁶ Az ökonómia mint irodalmi műfaj kronológiailag sokkal régebbi. Először Xenophón írta meg az *Οἰκονομικός* című traktátusát, később az arisztotelészi és az újpüthagoraszi iskola képviselői adták közre hasonló című értekezéseiket. Az ökonómiairodalom jellegzetessége abban rejlik, hogy az intelmek címzettje a házigazda, aki családfőként áll szemben a família többi tagjával. A felsorolt utasítások azt a pragmatikus célt szolgálják, hogy a háztartás mindennapi élete minél zökkenőmentesebben és minél nagyobb gazdasági hatékonysággal működjék.⁷ Mai szemmel nézve ez az irodalom konzervatív módon határozza meg a nők és a rabszolgák társadalmi helyzetét, ugyanis nem beszél a nők családon kívüli egyenjogúságáról és a rabszolgák emberi méltóságáról.

Az őskeresztyén házitáblák abban különböznek a hellenista ökonómiairodalomtól, hogy nemcsak a házigazdát szólítják meg, hanem a család, illetve a háztartás minden egyes tagját. Ennek az volt az alapja, hogy az őskeresz-

⁵ Gnlika, Joachim: *Der Kolosserbrief*. Herders Theologischer Kommentar zum Neuen Testament 10. Herder, Freiburg im Breisgau–Basel–Wien 1980, 211. (Exkurs 3. Haustafeln.)

⁶ Hübner, Hans: *An Philemon. An die Kolosser. An den Epheser*. Handbuch zum Neuen Testament 12. Mohr Siebeck, Tübingen 1997, 110. (Zum Problem der Haustafeln. Exkursus.)

⁷ Luz, Ulrich: *i. m.* 235.

tyén családi gyülekezet minden tagja együtt vett részt az istentiszteleteken.⁸ Szellemi sajátosságuk abban keresendő, hogy a házitáblák címzettjei mindnyájan „Krisztusban” vannak, neki tartoznak felelősséggel, annak ellenére, hogy társadalmilag alá- vagy fölérendelt helyzetben élnek. Az újszövetségi házitáblák címzettjei főleg városi környezetben élő családi gyülekezetek, amelyek élet- és fogyasztóközösséget alkottak. Ezért nem tartalmaznak olyan utalásokat, amelyek a gazdasági tevékenységre vonatkoznak. A család életére néző intelmek irodalmi formája azért honosodott meg az őskeresztyén egyházban, mert a gyülekezetek nagy részét egy adott család tagjai alkották. Az ApCsel-ben, illetve az 1Kor-ban arról értesülünk, hogy a családfő megtérése alkalmával az egész háznép megkeresztelkedett (ApCsel 16,15.31–34; 18,8; 1Kor 1,16; 16,15). Hasonló esetet ír le a Filemonhoz címzett levél is, amelyben Pál apostol arra inti a családfőt, hogy úgy bánják a házához tartozó rabszolgával, mint aki szeretett testvére a Úrban (Filem 16). A keresztyén házitáblák sajátos vonása végül abban rejlett, hogy a családban, illetve a háztartásban levő tagokat a szeretet kapcsolta egymáshoz és nem a természetes emberi indulat.⁹

Magyarázat

3,18–19

„Ti, asszonyok, engedelmeskedjete a férjeteknek, ahogyan illik az Úrban hívőkhöz. Ti férfiak, szeressétek feleségeket, és ne legyetek irántuk morgorvák.”

Az apostol először az asszonyokat szólítja meg a házastársak közül, hogy engedelmeskedjenek férjüknek. A mai olvasónak elsősorban az asszonyok alárendelt helyzete tűnik fel. A Biblia nem ismeri a modern értelemben vett egyenjogúságot. Pál apostol a teremtési renddel indokolja a férfiak elsőbbségét (1Móz 2,18; 1Kor 11,7 skk.). Érdekes, hogy a levél szerzője a 3,11-ben nem ír a keresztyén férfi és nő közötti különbség felszámolásáról (vö. Gal 3,28). Ebben a vonatkozásban tehát nem követi az apostol szemléletét. Az ókori szerzők közül többek között Arisztotelész (*Politika* I. 5,1) és Plutarkhosz (*Conjugalia Praecepta*, 11.19) ír erről a kérdéstről. Arisztotelész szerint a két nem közötti egyenlőtlen viszony az asszonyok természet szerinti gyengesé-

⁸ Wilkens, Ulrich: *Theologie des Neuen Testaments*. Band. I. Teilband 3. Neukirchener Verlag, Neukirche-Fluyn 2005, 263.

⁹ Bolyki János: *Újszövetségi etika*. Kálvin Kiadó, Budapest 1998, 143.

géből következik, viszont elismeri, hogy a helyzet néha az asszonyok javára dől el. Az egyensúly változásáról az Ószövetségben is olvasunk, gondoljunk például Debórára, akit a Bírák könyve „Izráel anyjára”-nak nevez (Bír 5,7). Az engedelmisség kifejezésére a levélíró a ὑποτάσσω ige passzívumát használja. Ez nem alávetettséget, hanem alárendeltséget jelöl.¹⁰ Dellling G. Gerhard szerint ez az alárendeltség Isten akaratából következik, aki az asszonyt a férfi után teremtette, hogy segítségére legyen (1Móz 3,16; 1Pt 3,5–6). Ez az engedelmisség önkéntes jellegű, ahogyan Jézus is alárendelte magát az Atya akaratának (1Kor 15,28), vagy ahogyan Sára is az ő férjének, Ábrámnak (1Kor 11,3.7; 14,34). A felszólítást az író a következőképpen indokolja: „ahogyan illik az Úrban” (ὡς ἀνήκεν ἐν κυρίῳ). Ebben az indoklásban sajátos módon áll egymás mellett a korabeli hellénista társadalmi konvenció és a keresztyén látásmód. Az ἀνήκεν kifejezés megfelel a sztoikus καθήκεν fogalomnak, amely szintén a „mindenkori kötelesség” jelölésére szolgált.¹¹ Zénón, a sztoikus filozófia atyja Περί τοῦ καθήκοντος címmel könyvet írt a kötelességekről. A keresztyén feleségnek „az Úrral való kapcsolatból eredően kell elfogadnia”¹² ezt a kötelességet. Ez az engedelmisség különbözik a gyermekek és a rabszolgák alárendeltségétől (1Pt 2,18; 3,1). Az „Úrban” való élet egyaránt meghatározza a keresztyén ember istentiszteleti, családi és társadalmi életét. Nemcsak az imádság rendjén fogadja el az Úr akaratát, hanem a mindennapi élet különböző helyzeteiben is. Ez az életszemlélet egyformán vonatkozik a családközösség minden tagjára.

Az apostol erre inti a férfiakat: „szeressétek feleségeteket, és ne legyetek irántuk mogorvák”. A 3,14 szerint a szeretet az a kötelék, amely összekapcsolja a gyülekezeti tagokat. Ez a család közösségére is vonatkozik. A férfiak-

¹⁰ Dellling, Gerhard: τάσσω..., ὑποτάσσω κτλ. In: Kittel, Gerhard – Friedrich, Gerhard (Hrsg.): *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. [ThWNT] Band VIII. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz 1969, (27–49) 40–47. Dunn, James D. G.: *The Epistles to the Colossians and to Philemon: Commentary on the Greek Text*. The New International Greek Testament Commentary. Wm. B. Eerdmans, Grand Rapids, Michigan 1996, 247. Wilson, Robert McL.: *A Critical and Exegetical Commentary on Colossian and Philemon*. The International Critical Commentary. T & T Clark International, London 2005, 277.

¹¹ Hübner, Hans: *i. m.* 110. Schweizer, Eduard: *Der Brief an die Kolosser*. Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament. Band 12. 2. (durchgesehene) Auflage. Benziger Verlag, Zürich–Einsiedeln–Köln, Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluym 1980, 164.

¹² Cserháti Sándor: *Pál apostolnak a Kolossébeliekhez írt levele és Filemonhoz írt levele*. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest 1978, 152.

nak nem szabad visszaélniük az elsőbbségi helyzetükkel a családban, mivel ők is az Úrban élnek, akinek parancsa feljebbvaló minden természeti, illetve szociológiai, társadalmi konvenciónál. Ezért családfői feladatukat mérték-tartó módon és nem mogorva, illetve keserű szívvel kell betölteniük.¹³ Mai szóval élve: a házastársak közötti viszonyban a jóságnak kell uralkodnia. Érdekes, hogy a hellénista irodalom nem az ἀγάπη szót használja a férfi és a nő családi életére nézve. Ebben az összefüggésben a sztoikus szerzők a φιλέω igét veszik igénybe.¹⁴ Még a Jézus korabeli zsidóság sem tekintette a szeretetet a házasság elsőrendű feltételének.¹⁵ Mindemellett az Ószövetségben sok helyen olvasunk a szeretet szép megnyilvánulásairól a családi életben, például Izsák és Jákob történetében (1Móz 24,67; 29,18). Ezt az érzelmi viszonyulást először az Efézusi levél szerzője hangsúlyozza krisztológiai indoklással (Ef 5,25).

A szeretet ellentéte a mogorva, keserű, haragos és kíméletlen magatartás. A πικρός melléknév eredeti jelentése: „hegyes, éles”; illetve „keserű, fanyar” az édes (γλυκύς) ellentétéként. Igei aktív formájának (πικραίνω) jelentése: „keserűvé tenni”. Átvitt értelemű passzív alakjának jelentése: „keserű, haragos lenni, megkeseredni”, amely itt arra utal, hogy a férfi visszautasítóan viselkedik felesége irányában, megszakítja vele a párbeszédet.¹⁶ Az Efézusi levél szerzője a bűnkatalógus élén említi a keserű és mogorva magatartást (Ef 4,31). Ennek az ellentéte a szeretetteljes magatartás. A levél szerzője ezzel a férfi felelősségét hangsúlyozza a Krisztus szerinti házaselet alakításban.¹⁷ A szeretet az az eszköz, amely által a világban uralkodó rendet és szokásokat az új élet szolgálatába lehet állítani.¹⁸ Itt szükséges megjegyeznünk: noha

¹³ Lindemann, Andreas: *Der Kolosserbrief*. Zürcher Bibelkommentare. Neues Testament, Band 10. Theologischer Verlag, Zürich 1983, 65.

¹⁴ Stauffer, Ethelbert: ἀγαπάω, ἀγάπη, ἀγαπητός. In: *ThWNT*, Band I., 1953, (34–55) 36. Wilson, Robert McL.: *i. m.* 278., 16. láb.

¹⁵ Grundmann, Walter: Das palestinische Judentum. In: Grundmann, Walter – Leipoldt, Johannes (Hrsg.): *Umwelt des Urchristentums*. Band I. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1965, 143–291., 175 skk.

¹⁶ Michaelis, Wilhelm: πικρός, πικρία, πικραίνω. In: *ThWNT*, Band VI., 1959, (122–127) 122.124–125. Wilson, Robert McL.: *i. m.* 278.

¹⁷ Pokorny, Petr: *Der Brief des Paulus an die Kolosser*. Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament 10/1. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1987, 181.

¹⁸ Schrage, Wolfgang: *Ethik des Neuen Testaments*. Grundrisse zum Neuen Testament: Das Neue Testament Deutsch. Ergänzungsreihe, Band 4. 5., neubearbeitete und erweiterte Aufla-

a szeretet gyakorlása kölcsönös, a feleség jogi státusa nem változik meg a családban, ugyanis a férfihöz képest alárendelt marad. A Kolosséi levél szerzőjét nem a családtagok szociológiai-társadalmi állapota érdekelte, hanem az ő Isten előtti valóságuk.¹⁹

3,20–21

„Ti gyermekek, engedelmeskedjétek szüleiteknek minden tekintetben, mert ez kedves az Úrban. Ti atyák, ne ingereljétek gyermekeiteket, nehogy bártortalanokká legyenek.”

A gyermekek és a szülők kapcsolatát szintén a kölcsönösség jellemzi. A levél szerzője külön szólítja meg a gyermekeket, ami azt jelzi, hogy elismeri egyéniségüket, ami az antik társadalomban nem volt egyértelmű. A hellén felfogás szerint a gyermek még éretlen, s ezért nem lehetett felelősségre vonni. Így „minden tekintetben” (κατὰ πάντα) engedelmességgel tartoztak szüleiknek. A levél szerzője ugyanerre a feltétel nélküli meghajlásra szólítja fel a rabszolgákat (22. v.). Ez nemcsak alárendeltséget jelentett, hanem az önálló cselekvés és döntéshozatal teljes körű megtagadását. A gyermeknek szüksége volt gyámságra, a szülői vezetésre. Joachim Gnilka szerint ezzel a szigorú pedagógiai felfogással bizonyos racionális optimizmus párosult.²⁰ A szülők úgy tekintettek a gyermekre, mint „nyersanyagra”, amelyet szigorú neveléssel lehet formálni, azaz embert faragni belőle.

Az engedelmisség megkövetelése megfelelt az Úr akaratának. Ezt fejezi ki az intelem indoklása: „mert ez kedves az Úrban” (τοῦτο γὰρ εὐάρεστον ἐστὶν ἐν κυρίῳ). A mózesi törvény halálos bűnnek tekinti a szülőkkel szemben tanúsított engedetlenséget. A „város vénei” megkövezésre ítélhették az olyan ifjakat, akik ellenszegültek atyjuk és anyjuk akaratának (5Móz 21,18–21). Ezt a szigorú rendelkezést Alexandriai Philón, az 1. századi hellénista zsidó filozófus és Josephus Flavius történetíró is helyeselte.²¹ Ehhez képest Jézus (Mk 10,13–16), illetve a Kolosséi levél tanítása előrelépést jelentett a gyermekek és a felnőttek kapcsolata tekintetében.²²

ge Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1989. W. Schrage: *Die konkreten Einzelgebote in der paulinischen Paraenese*. Gütersloch, 1961. 259 skk, ahol Pokorny, Petr: *i. m.* 181-re hivatkozik.

¹⁹ Hübner, Hans: *i. m.* 111.

²⁰ Gnilka, Joachim: *i. m.* 219.

²¹ Philo: *De specialibus legibus* 2, 232. Josephus Flavius: *Contra Appionem* 206., 217.

²² Lindemann, Andreas: *i. m.* 65.

Az εὐάρεστον melléknév jelentése: „kedves, kellemes, tetsző”.²³ Ez az elvárás elsősorban annak a polgári erkölcsnek felel meg, amelyet Epiktétosz is képviselt (*Dissertationes* I. 12,8; II. 23). A kifejezést Pál apostol leveleiben is megtaláljuk (Róm 12,1; 14,18; Fil 4,18). Mindez azt szemlélteti, hogy az Újszövetség elfogadta az 1. századi társadalmi rendet. Viszont a keresztyén egyház átértelmezte ezt a konvenciót: egyrészt elismerte a gyermekek egyéniségét (ezt tükrözi a megszólításuk), másrészt meghatározta a szüleikhez való viszonyulásuk módját. Erre utal az ἐν κυρίῳ (az Úrban) kifejezés, amely azt érzékelteti, hogy ők is a Krisztus egyházához tartoznak, és hallgatnak a szülők szavára neki engedelmeskednek. A Tízparancsolat ötödik parancsa a szülők tiszteletére vonatkozik. Az Ószövetség szerint a szülő az Urat képviseli a gyermek előtt. Az első parancsolat pedig úgy tesz bizonyosságot Istenről, mint szabadító Úrról, aki kihozta Izráel népét az egyiptomi fogságból. A szülő iránti tisztelet egyben az Isten iránti félelmet is kifejezi.

Az intelem páros másik tagja az apákat szólítja meg. Ők feleltek a gyermekek neveléséért, amely a *patria postestas* jogkörhöz tartozott.²⁴ Ez a jog egyrészt arra hatalmazta fel a családfőt, illetve a ház urát, hogy *jogi személyként* járjon el, és adott esetben hatalmi eszközzel érvényesítse akaratát a háztartás tagjai körében; másrészt pedig arra is kötelezte őt, hogy védje meg családját a külső erőszaktól.

A gyermeknevelés tekintetében az apostol önmérsékletre inti a családfőket, és így figyelmezteti őket: „ne ingereljétek gyermekeiteket, nehogy bátortalanokká legyenek”. Ha az apa visszaél hatalmával, és nem tapintattal alkalmazza szülői jogát, azzal bátortalaná teszi a fejlődő gyermeket, és megbénítja egyéniségének kibontakozását. Mivel a gyermek egyéniségnek számít Isten előtt, igényt tarthat a méltányos bánásmódra, a szülői szeretetre. Az indoklásban használt ἀθυμέω („bátortalaná tenni”) ige εὐθυμέω („bátornak lenni”) ige ellentéte. Az εὐθυμέω ige az ApCsel 27,22.25.36-ban fordul elő, ahol Isten segítő jelenlétére utal.²⁵ A szülői szigoroknak nem szabad olyan

²³ Varga Zsigmond J.: *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1992, 384.

²⁴ Balla Peter: *The Child-Parent Relationship in the New Testament and its Environment*. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 155. y J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 2003, 41–58. Urban, Christina: Die Rollen der Familienmitglieder. In: Scherberich, Klaus (Hrsg.): *Neues Testament und Antike Kultur. Band 2. Familie – Gesellschaft – Wirtschaft*. Neukirchener Verlag, Neuchirchen-Vluyn 2005, 17–20.

²⁵ Pokorny, Petr: *i. m.* 154.

mértékűnek lennie, hogy az megakadályozza a gyermek Isten iránti bizalmának felébredését. Valószínű, hogy e szemlélet kialakulásához Jézus gyermekbarát magatartása is hozzájárult (Mk 10,13–16). A hellénista irodalom bőven nyújt mintát olyan intelmekre, amelyek arra figyelmeztetik a szülőket, hogy legyenek kíméletesek gyermekeikkel.²⁶ Ez a pedagógiai látás már közel áll a modern gyermeklélektan elveihez.

3,22

„Ti szolgálak, engedelmeskedjete minden tekintetben földi uraitoknak; ne látszatra szolgáljatok, mint akik embereknek akarnak tetszeni, hanem tiszta szívvel, félve az Urat.”

A harmadik intelem páros a szolgálknak és a házigazdáknak szól. A kérdés fontosságát az jelzi, hogy a rabszolgákhoz szóló buzdítás a leghosszabb.²⁷ Vajon mi ennek a magyarázata? Az ókori ember számára a rabszolgák jogainak, illetve emberi méltóságának a kérdése alapvető antropológiai és szociológiai probléma volt.²⁸ Sok bölcselő felvetette a kérdést: mi az oka annak, hogy egyes emberek saját hibájukon kívül veszítik el szabadságukat, mozgáslehetőségeiket, személyiségi jogaikat, és olyan kiszolgáltatott helyzetbe

²⁶ Például Plutarkhosz: *De educatione liberorum* 12 (II. 8F); Menandrosz: *Stob Ecl* IV. 26,3–5. Ld. Schweizer, Eduard: *i. m.* 166., 612. és 615. láb.

²⁷ Rengstorf, Karl Heinrich: δούλος, σύνδουλος κτλ. In: *ThWNT* II., 1967, (264–283) 275–283.

²⁸ Kähler, Christoph: Sklaverei II. Neues Testament. In: Müller, Gerhard et al (Hrsg.): *Theologisches Realenziklopädie*. Band XXXI. Walter de Gruyter, Berlin–New York 2000, 373–377. Theissen, Gerd: Valeur et statut de l’être humain au sein du christianisme primitif. In: uő: *Histoire social du christianisme primitif. Jésus - Paul - Jean*. Tr. de l’allemand par Ira Jaillet et Anne-Lise. Fink. Le monde de la Bible, 33. Recueil d’article. Labor et Fides, Genève (Suisse) 1996, 227–262. Alföldi Géza: *Római társadalomtörténet*. Második, javított kiadás. Osiris, Budapest 2002, 71–95. Ferguson, Everett: *A keresztyénség bölcsője*. Ford. Zsengeller József. Osiris, Budapest 1999, 68–70. Bajusz Ferenc: *Az ókori rabszolgák helyzete és sorsuk alakulása a keresztyénség hatása alatt*. [Doktori értekezés.] Református Teológiai Akadémia, Budapest 1969. Grundmann, Walter: Soziale und wirtschaftliche Verhältnisse in Palestina. In: Grundmann, Walter – Leipoldt, Johannes (Hrsg.): *Umwelt des Urchristentums*. Band I. Evangelische Verlagsgesellschaft, Berlin 1965, 172–193. Herczeg Pál: Szolgaság, rabszolgaság (jog, humanizmus és bibliai szemléletmód). In: Benyik György (szerk.): *Világi közösség, vallási közösség*. Szegedi Nemzetközi Bibliikus Konferencia, Szeged 2004, 153–164. Baslez, Marie-Françoise: Pál és a rabszolgaság. In: *Communio* XVII. (2009/3–4), 122–131. Kiss György: *Az evangélium találkozása az ókor szociális problémáival. Szent Pál és a rabszolgaság*. [Doktori disszertáció.] Budapest 1959.

kerülnek, amelyből csak nagyon ritkán tudnak kilépni? Annak ellenére, hogy mind a hellén, mind a zsidó gondolkodók, vallási vezetők érzékelték e helyzet igazságtalanságát, mégsem tettek javaslatot a rabszolgák társadalmi státusának megváltoztatására.

Pál apostol „konzervatív” álláspontját eszkatológiai szemléletével magyarázzák. Az 1Kor-ban azért nem javasolja a rabszolgáknak polgári helyzetük megváltoztatását, mert Jézus közeli visszajövetelének perspektívájából nem volt lényeges, hogy valaki a rabszolgák vagy a szabadok rendjéhez tartozott. „Mindenki maradjon abban a hivatásban, amelyben elhívott. Rabszolga-ként hívatál el? Ne törődj vele. Ha viszont szabaddá lehetsz, inkább élj azzal. Mert az Úrban elhívott rabszolga az Úr felszabadította, hasonlóan, a szabadként elhívott a Krisztus rabszolgája [...] Mindenki abban maradjon meg Isten előtt, testvéreim, amiben elhívott.” (1Kor 7,20–22.24)

A Kolosséi levél több figyelmet szentel a keresztyének polgári helyzetének. Valószínűleg azért, mert a levél írója már hosszabb várakozási idővel számolt. A keresztyén gyülekezetnek át kellett gondolnia teológiai, illetve etikai szemszögből, hogy miként viszonyuljon a külvilághoz. Elfogadta ugyan az antik társadalom politikai realitását, viszont emberségessé, humánusabbá törekedett tenni azt a szociális keretet, amelyben éltek. Ezek voltak az 1. századi egyház első szociáletikai reflexiói, evangélium szerinti tanításai (vö. Ef 6,5–6; 1Pt 2,18–25), és ez az intellektus ezt a törekvést példázza.

Itt elsősorban az a szembeötlő, hogy – akárcsak a gyermekek esetében – az apostol külön szólítja meg a rabszolgákat, s ezzel alanyi mivoltukat, emberi méltóságukat, személyes felelősségüket emeli ki, majd erre szólítja fel őket: „engedelmeskedjete minden tekintetben földi uraitoknak” (a *κατὰ πάντα* hiányzik a P⁴⁶ 81. kéziratból). A levélíró a rabszolgákat is a gazdák akaratára alá rendeli minden tekintetben, és ezekkel a szavakkal teszi viszonylagossá teljes függőségüket: *τοῖς κατὰ σάρκα κυρίοις* (betű szerint: *test szerinti uraitoknak*).²⁹ Így a rabszolgai státus, illetve a függőségi viszony csupán e világi lesz, mint ahogy a földi urak szavának súlya is ideiglenessé válik a mennyei Úr parancsához képest, hiszen nem az ő akaratuk a legfelső mérce a szolgák számára (ApCsel 5,29).

Figyelemre méltó a szolgálat tudatos végzésére néző intellektus: „*ne látszat-ra szolgáljatok, mint akik embereknek akarnak tetszeni, hanem tiszta szívvel, félve az Urat*”. Ez a buzdítás a szolgák lelki hozzáállására vonatkozik.

²⁹ Hübner, Hans: *i. m.* 113.

Ne a külszínre, az emberek tetszésére törekedjenek, hanem a lelkiismeretes munkára, az Úr elismerésére. Mindkét kifejezés, az ὀφθαλμοδουλία, a „lát-szatszolgálat” és az ἀνθρωπάρεσκος, az „embereknek tetszeni akaró” (személy) csak ebben a versben és az Efézusi levél házitáblájában olvasható (Ef 6,6). Ne a földi, hanem a mennyei gazda dicséretét keressék. Az engedelmes-séget „tisztá színnel” (ἐν ἀπλότητι καρδίας) gyakorolják, és az Urat félve (φοβούμενοι τὸν κύριον) szolgáljanak földi feljebbvalóiknak. Ez utóbbi intellem előfordul az újszövetségi apokrif irodalom írásaiban is. A *Salamon bölcsessége* című könyv így inti a világ uralkodóit, bíráit: „gondoljatok az Úrra jó szándékkal, és őszinte színnel [ἐν ἀπλότητι καρδίας] keressétek őt” (1,1).³⁰ Az ἐν ἀπλότητι καρδίας szóösszetétel előfordul a *Tizenkét pátriárka testamentuma* című apokrif könyvgyűjtemény intelmeiben is (RúbenTest 4,1; LeviTest 13,1). A ἀπλότης jelentése: „egyszerűség, nyíltszívűség, őszinteség”. A καρδία szóval összekötve a szolgálatra nyitott, őszinte készséget jelenti a kétszínű emberek magatartásával ellentétben.³¹ Az φοβούμενοι τὸν κύριον fordulat az Isten tiszteletének sajátos ószövetségi kifejezése a 3Móz 19,14 és a Zsolt 21,24 a septuagintai fordításában. Az Újszövetségben nem az Isten iránti félelemre, hanem a felemeltetett Krisztusra tiszteletére vonatkozik (Jel 15,4).³²

3,23–24

„Amit teszten, lélekből végezzétek, úgy, mint az Úrnak, és nem úgy, mint az embereknek, tudván, hogy ti viszonzásul az Úrtól fogjátok megkapni az örökséget: az Úr Krisztusnak szolgáljatok tehát.”

Az ἀνταπόδοσις, a „viszonzás” csupán itt fordul elő az Újszövetségben.³³ Ez a fogalom elsősorban az isteni büntetést jelzi (Thuküdidész) a hellén irodalomban, a Kolosséi levélben azonban az isteni jóvátétel, a már előre elkészített mennyei örökség (κληρονομία) kifejezése (1,5.27; 3,1–4). Senki ne akarja engedetlenséggel eljátszani ezt az égi ajándékot. Krisztust úgy kell szolgálniuk, hogy elnyerjék azt.³⁴ Az örökség fogalma a Kánaán földjére vo-

³⁰ Az idézet forrása: *Deuterokanonikus bibliai könyvek a Septuaginta alapján*. Magyar Bibliatársulat – Kálvin János Kiadó, Budapest 1998.

³¹ Wilson, Robert McL.: *i. m.* 283. Dunn, James D. G.: *i. m.* 254.

³² Lohse, Eduard: *Die Briefe an die Kolosser und an Philemon*. Kritisch-exegetischer Kommentar über das Neue Testament IX/2. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1968, 228. Hübner, Hans: *i. m.* 113.

³³ Büchsel, Fredrich: διδωμι..., ἀνταπόδοσις κτλ. In: *ThWNT* II. 1967, (168–175) 171.

³⁴ Lohse, Eduard: *i. m.* 229.

natkozott az Ószövetség korai könyveiben. Isten ezt a földet ígérte meg Izráel népének. A késői zsidóságban az örökség ígérete az örök élet elnyerését jelentette.³⁵

A 24b vers felszólítást tartalmaz: „az Úr Krisztusnak szolgáljatok tehát”. Az intelleum általános jellege miatt azt mondhatjuk, hogy ez a felszólítás nemcsak a szolgálknak szól, hanem a család minden egyes tagjának. A levél írója összegzőképpen buzdítja arra az olvasóit, hogy Krisztus parancsának engedelmeskedjenek a mindennapokban, mert akkor bizonyosan elnyerik a megígért örökséget.³⁶ Hasonló felszólítást találunk a Római levél parainetikus részében is, amelynek szintén általános érvénye van (12,11: „az Úrnak szolgáljatok”). A levélíró Κύριος-nak nevezi a felemeltetett Krisztust. A felszólítás által azt akarja a gyülekezet tagjainak tudomására hozni, hogy mind a szolgálk, mind a gazdák a mennyei Úr hatalma alá vannak rendelve, tehát mindenkinek neki kell számot adnia munkájáról.³⁷

3,25

„Aki pedig igazságtalanul cselekszik, vissza fogja kapni azt, amit tett, mert nincsen személyválogatás.”

Ez a figyelmeztetés szintén a szolgálknak szól. Őket akarja egy korábbi jogi princípiumra emlékeztetni. Az igazságtalan cselekvés el fogja nyerni méltó büntetését. Ez megfelel a *ius talionis* alapelvének, amelyet nemcsak az Ószövetség ismert (2Móz 21,23–25), hanem Pál apostol is (1Kor 3,17). Ez a mondat ellentéte kíván lennie az előző versben kifejtett kijelentésnek, amely az örökséget ígérte a szolgálknak. Mindkét szentencia az utolsó ítélet mércéjét fogalmazza meg. Egyes kutatók az *Isten által szentesített törvény* kijelentését látják ebben a mondatban.³⁸ Más írásmagyarázók a bölcsességmondások műfajába sorolják a szentenciát.³⁹ Mi az előbbi véleményt tartjuk helyesnek az intelleum eszkatologikus vonatkozása miatt.⁴⁰ Lényeges, hogy az apostol nem adja az ember kezébe a bosszúállás jogát, mert erre egyedül csak Istennek

³⁵ Hermann, Johannes: κληρος..., κληρονομία. In: *ThWNT* III. 1967, (769–775) 768–775.

³⁶ Schweizer, Eduard: *i. m.* 168.

³⁷ Gnllka, Joachim: *i. m.* 223.

³⁸ Käsemann, Ernst: Sätze heiligen rechtes im Neuen Testaments. In: uő: *Exegetische Versuche und Besinnungen*. Band II. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1965, 69–82.

³⁹ Berger, Klaus: Zu den sogenannten Sätzen Heiligen Rechtes. In: *New Testament Studies* (Cambridge) 17 (1970–71) 10–40.

⁴⁰ Pokorny, Petr: *i. m.* 155. Luz, Ulrich: *i. m.* 238.

van jogosultsága (Róm 12,19: „Magatokért bosszút ne álljatok, szerelmeseim, hanem adjatok helyet ama haragnak, mert meg van írva: Enyém a bosszúállás, én megfizetek, ezt mondja az Úr.”).

A κομίζω ige jelentése cselekvő módban: „előhozni” (Lk 7,37); médiumban: „(meg)kapni”, „elvenni” főként jutalmat, illetve büntetést (2Kor 5,10; Ef 6,8; Zsid 10,36; 1Pt 1,9; 2Pt 2,13).⁴¹ J. G. Dunn szerint ennek a figyelmeztetésnek kettős célja volt: egyrészt a szolgákat kívánta biztosítani afelől, hogy az embertelen gazdák megkapják méltó büntetésüket a jelenben vagy az utolsó napon; másrészt arra figyelmeztette őket, hogy a gazdáik elleni zúgolódásuk ne lépje túl a határt.⁴² Más szóval: a levélíró arra utalt, hogy Krisztus meg fog büntetni mindenfajta igazságtalanságot, függetlenül attól, hogy azt a szolgák vagy a gazdák követték el. Ezt erősíti meg a mondat záradéka: „mert nincsen személyválogatás” (προσοποληψία). A személyválogatás fogalma gyakran fordul elő az Ószövetségben, amikor Isten igazságos bírói ítéletéről van szó, az Újszövetségbe pedig a judaista irodalom közvetítésével került be. A héber Septuaginta a λαμβάνειν πρόσωπον kifejezést használja a héber פָּנִים אֲשֶׁר־átültetésére (3Móz 19,15; Jób 42,8; Mal 2,9). Jelentését világosan szemlélteti Jakab apostol intelme (2,1–4). Az ítélőbíró pártatlansága abban nyilvánul meg, hogy nem tesz különbséget az emberek között, és részrehajlás nélkül ítél meg mindenkit cselekedetei alapján (Róm 2,11: „Mert Isten nem személyválogató.”).

A házitáblák intelmei arra buzdítják a keresztyéneket, hogy tisztelettel tekintsenek minden személyére. Az apostol elítéli azokat, akik a részrehajlás bűnébe esnek, és egyeseket előnyben részesítenek, másokat pedig háttérbe szorítanak anyagi vagy más szempontok alapján. A keresztyéneknek Isten példáját kell követniük, hogy méltányosan ítélkezzenek mind az egyes emberek, mind a különböző népcsoportok felett.⁴³

4,1

„Ti, urak, adjátok meg szolgáitoknak azt, ami igazságos és méltányos, hiszen tudjátok, hogy nektek is van Uratok a mennyben.”

Végül az apostol a ház urát is megszólítja a családtagok után. Az előző intelmekhez viszonyítva feltűnő e buzdítás rövidsége, de ez nem teszi sekélyessé az utolsó buzdítás tartalmát. Az apostol arra szólítja fel a gazdákat,

⁴¹ Varga Zsigmond J.: *i. m.* 549.

⁴² Dunn, James D. G.: *i. m.* 258.

⁴³ Uo. 259.

hogy igazságosan és méltányosan bánjanak a háztartásaikban élő rabszolgákkal. Biztosítsák számukra mindazt, ami jogszerűen jár ki nekik: a megfelelő ellátást, a ruházatot és a lakást. A gazda az igazság,⁴⁴ illetve a jogosság letéteményese kell hogy legyen a háztartásban, viselkedésével pedig az igazságtalanság megakadályozására kell törekednie.⁴⁵ Ebben az összefüggésben az ἰσότης nem az egyenlőséget, hanem a „méltányosság”-ot jelenti.⁴⁶ Tehát nem társadalmi egyenlőséget,⁴⁷ hanem igazságos, emberi bánásmódot jelent. Ez a felszólítás arra inti a gazdákat, hogy döntéseik meghozatala előtt mérlegeljék a körülményeket, és mindig jóakarattal viseltessenek a rabszolgák iránt. Lelkükre akarja kötni, hogy ne éljenek vissza hatalmukkal, azaz ne használják ki a szolgák kiszolgáltatott helyzetét. Felhívja a figyelmüket arra, hogy nem ők szabják meg a jogosság és méltányosság normáit, hanem az emberek közötti szabatosság elve határozza meg ezeket.⁴⁸

Ez megfelelt az úgynevezett „arany szabály”-nak, amelyet nemcsak az Újszövetség, hanem a sztoikus filozófia, illetve a hellénista zsidóság is ismert (Mt 7,12: „Amit csak szeretnétek, hogy az emberek tegyenek veletek, mindenben ugyanúgy tegyetek ti is velük...” *Seneca levele* 47,10–12: „Úgy bánj a te alattvalóddal, amint kívánod, hogy a te előljáród bánjon veled; s valahányszor eszedbe jut, mi mindent megtehetsz rabszolgáddal, jusson eszedbe, hogy ugyanannyit megtehet veled a te urad.”⁴⁹ *Pseudo-Phokylides*, 224: „A rabszolgának egy tetőzött mércével mérj.”⁵⁰ *JSirák* 7,21: „Szeresd az értelmes szolgát úgy, mint a magad lelkét, ne tagadd meg tőle a szabadságot.”⁵¹) Ebben a tekintetben a deuterokanonikus Jézus, Sirák fia könyvének írója megy a legmesszebbre, aki a rabszolga szabadon bocsátását is javasolja. Ezt a lépést sem Pál apostol, sem a Kolosséi levél szerzője nem tanácsolja a gazdáknak. Joachim Gnilka abban látja ennek okát, hogy valószínűleg kevéssé gazda volt a kolosséi gyülekezetben.

⁴⁴ Schrenk, Gottlob: δίκη, δίκαιος κτλ. In: *ThWNT*, II. 1967, (176–229) 189.

⁴⁵ Gnilka, Joachim: *i. m.* 224.

⁴⁶ Stählin, Gustav: ἴσος, ἰσότης, ἰσότημος. In: *ThWNT*, III. 1969, (343–356) 355.

⁴⁷ Holtz, Traugott: ἴσος. In: Balz, Horst – Schneider, Gerhard: *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Band II. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart 1980, 495.

⁴⁸ Gnilka, Joachim: *i. m.* 225.

⁴⁹ Seneca: *Epistulae morales ad Lucilium* 47, 10–12.

⁵⁰ Horst, P. W. van der: *The Sentences of Pseudo Phocylides*. Brill, Leiden 1978.

⁵¹ Az idézet forrása: *Deuterokanonikus bibliai könyvek*. Kálvin János Kiadója. Budapest 1998.

Az intelem indoklása ebben a versben is teológiai, illetve eszkatológiai jellegű: abban a tudatban tegyenek mindent, hogy a mennyei Úr őket is felelősségre fogja vonni az utolsó napon (vö. 3,25). Ezzel a levélíró nemcsak megindokolja, hanem egyben meg is határozza a buzdítás tartalmát: a keresztyén embernek, közelebbről a házigazdának nemcsak az általános emberi törvényeknek kell megfelelnie, hanem elsősorban Krisztus törvényének, vagyis a szeretet parancsolatának, különösen abban az esetben, ha a szolgálta a keresztyén gyülekezethez tartozik (Filem 16).⁵² Ezért Krisztus követőinek nagyobb a felelőssége, mivel nemcsak az emberek előtt fognak felelni tetteikért, hanem a mennyei bíró ítélőszéke előtt is. A mennyei számonkérés távlata azáltal helyezi új megvilágításba és változtatja meg gyökeresen a gazdák és a rabszolgák kapcsolatát, hogy mindkettőjüket egy magasabb fórum elé állítja. Ez a tudat alázatra és mindenekelőtt az egymás iránti szeretet gyakorlása kell hogy indítsa mind a gazdákat, mind a szolgálakat.

Összefoglalás

Az intelmeket nem szabad kiszakítani abból a történelmi, társadalmi környezetből, amelyben születtek. A mai ember számára idegenszerűek ezek az erkölcsi tanítások, különösen azok, amelyek a szolgák és a házigazda kapcsolatára vonatkoznak. Ha azonban az adott történelmi korszak összefüggésében szemléljük az utasításokat, akkor azok természetesnek fognak tűnni.

A házitáblák időszerű jelentősége akkor fog kirajzolódni előttünk, ha felismerjük azokat az erkölcsi alapelveket, amelyek meghatározták az intelmeket: a felebarátnak mint önálló személynek a megbecsülése; a más népek iránti tisztelet; a türelmesség és a megértés gyakorlása a kisebb és nagyobb társadalmi közösségekben; minden olyan megnyilvánulás elkerülése, amely keserűséget okozhat felebarátainknak; a beosztottak iránti méltányos bánásmódra való törekvés; saját jogaink és felelősségünk felismerése, miközben figyelembe vesszük mások jogait és érdekeit. Ezek azok az alapelvek, amelyekre felépíthetjük a boldog családi és szoros közösségi életet.

Az intelmek között vannak általános és egyedi jellegűek. Az egyes közösségek helyzetét nem lehet általánosítani. Az időszerű körülmények változnak egyik vidékről a másikra, egyik korszakról a másikra, egyik háztartásról a másikra. Lehetnek zsarnok családfők, vagy erőszakos családapák,

⁵² Grosheide, F. W – Ridderbos, Herman: *De brief van Paulus aan de Efeziërs en de Kolossenzen*. Serie Commentaar op het Nieuwe Testament. J. H. Kok, Kampen 1960, 232.

de ez nem azt jelenti, hogy minden főnök kegyetlen. Vagy lehetnek lázadó gyermekek és szolgák, de tudjuk, hogy nem minden fiú forradalmár.⁵³

* * *

Family and Kinship. Who Cares for the Family's Concerns Today?
Practice Obedience and Love (in the Family), for this is Pleasing in the Lord
(Colossians 3:18–4:1)

In an era of secularisation, individuals have drifted from the familial narratives found in the Bible, prioritising personal over communal interests. This shift prompts theologians to consider how they might use Scripture to address contemporary ethical transformations. The early apologists offer a model for engaging with these changes, having adapted their teachings to the Hellenistic context while infusing them with Christian values. This is exemplified by the „Haustafels“ (household codes) in the apostolic epistles, which I examine for their Christian ethos and links to ancient economic texts. These codes' principles—responsibility and mutual respect—remain relevant and vital for harmonious family and community life today.

Keywords: family, community, household code, love, respect, responsibility.

⁵³ Vö. Wilson, Robert McL.: *i. m.* 287–88. Schweizer, Eduard: *i. m.* 169–170. Bolyki János: *i. m.* 124–125.